

Conclusions: the convergence philosophy and fiction – one of the trends of development of modern culture. The boundaries between artistic and philosophical reflection not always clearly defined. There is a need to set boundaries between the two areas of culture, identify patterns of their interaction. To achieve the goal should be to solve such problems: compare philosophy and fiction; identify forms of their interaction; the factors that determine the nature of relationship philosophy and fiction in different historical condition.

Key words: *artistic and philosophical reflection, comparative analysis of philosophy and fiction,*

УДК 11 + 13 + 1 (091)

Пронякін В. І.

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: vladimir-pronyakin@rambler.ru

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ЧИННИКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ПОСТМОДЕРНІЙ КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ОПОЗИЦІЇ «СХІД – ЗАХІД»

Анотація. *Розглянуті соціокультурні та світоглядні засади, що ними визначаються ідентифікаційні пошуки національної свідомості в умовах постмодерну. Аналіз тематизованої бінарною – східно-західною – опозицією провідних ідентифікаційних орієнтирів.*

Ключові слова: *самосвідомість, світоглядна ідентичність, національна ідентичність, деконструктивізм, ціннісне світобачення, барочна свідомість.*

Протягом існування незалежної України вітчизняна інтелектуальна спільнота чимало зусиль віддає нагальній, зведеній до необхідності справі відшукування світоглядних засад національної ідентичності. Пошукова праця ведеться (головним чином) у двох напрямках: європейському (чи ширше – західному) та етно-автохтонному, так би мовити, «свійському». Цей цілеспрямований рух відзначається – у кожній з обох орієнтацій – амбівалентністю мотиваційних чинників, що обумовлюють його характер та наділяють його духовною енергетикою. Сучасні українські «західники» поділяються на тих, хто надихається ідеєю про нашу першоприродну, архетипічну «європейскість», а також на тих, хто, вказуючи на важку історичну долю нації, відмовляє останній у наявності західних коренів, принаймні – у духовно-онтологічному плані. Орієнтація убік теперішнього Заходу, на думку останніх, сприятиме певній компенсації цієї «вади». Прибічники суто етнічного підходу до проблеми ідентичності також не утворюють команди однодумців: над одними тяжіє ідея одвічної самостійно-достатньої, унікальної в своїй неповторності, характерності свідомості українців; натомість інші вважають (посилаючись на ту ж саму складну національну історію), що Україна як нація поки ще не визначила своє дійсне місце у цивілізаційному та культурному просторі і часі.

Відповідно до розмежування чинників, що ними визначаються «вектори» ідентифікаційних інтелектуальних посувань, пропонуються неоднозначні засоби досягнення бажаної мети. Природно, що «західники» зорієнтовані на вестернізацію як головний дійовий «інструмент» світоглядних перетворень, але різні автори по-різному дивляться на цілі та завдання цих перетворень. Багато з тих, хто визнає докорінну причетність українців до європейського людства (серед них є культурегери, що вимагання такого визнання усім навколишнім світом зробили своєю професійною справою), під вестернізацією розуміють модернізацію, точніше – «пост модернізацію» усього, що має відношення до вітчизняного культурного ареалу; інші наполягають на необхідності свідомої ідентифікації насамперед у визначеннях ліберально-демократичної (ідейної, як казали раніше,

або «ментальної», як кажуть зараз) та культурно-антропологічної (світоглядної) західної традиції, а вже «потім» дбати про «власний» модерн.

У лавах національно свідомих дослідників проблеми ідентичності також немає одностайності відносно питання про засоби і цілі ідентифікаційних пошуків; висловлюються різноманітні, навіть альтернативні точки зору. Дехто з тих, для кого українська самодостатність уявляється культурно-історичною константою, прагнуть (на кшталт «західників») довести це всім тим, хто у цьому має сумнів, і, занурюючись у автохтонність, занепадають у нетрі орнаментально-органічного ґрунтовно-вегетативного символізму. Натомість існують і «націонал-ліберали», для яких сучасне українське Відродження починається із відродження здатності свідомо (спираючись на раціоналістично-просвітницьку та гуманістичну традицію) дбати про власне минуле, із вміння поступово та наполегливо реконструювати культурно-онтологічну компоненту національної історії.

В цілому існуючий стан речей, звичайно, складніший; втім, доволі наочною виглядає вже згадувана амбівалентна, чи навіть краще сказати – бінарно-опозиційна структура знаково-установчих засад «розшукування» ідентичності; відносно її концептуального статусу слід сказати, що зараз вона використовується як універсальний епістемно-когнітивний «фрейм», адже нею визначаються предметно-змістовні (сміслові) біфуркаційні зони сучасної української самосвідомості, що виникають під впливом дії мотиваційно-інтенціональних та конституїтивних рефлексивних «навантажень». Також очевидно, що зазначена бінарність уособлюється не тільки «традиційною» опозицією «Захід – Схід», вона має розглядатися у світоглядно-мотиваційній альтернативі «деконструктивність – креативність», із *свідомим* визнанням того факту, що ця остання (альтернатива) не є лише безпосереднім відтворенням культурно-архетипічної амбівалентності Заходу і Сходу, адже і європейський, і «східний» типи світовідношення містять вищезазвану альтернативу як «власну», внутрішню світоглядну опозицію.

Взагалі кажучи, все, про що тут тільки що йшла мова – речі доволі банальні. Проте не слід забувати, що у *філософському* розгляді проблема ідентичності відзначається багатьма складними, специфічними коннотаціями. Зокрема, її (ідентичності) мотиваційно-конституїтивний аспект ампліфікативно розгортається у трансцендентально-антропологічну тематику ціннісного вибору. Додамо сюди «векторну» пошуково-сміслову емпфу, яка індукує у нашій проблемі особливу (я б навіть сказав – драматичну) напругу. Так, наприклад, у «вестерній» ідентифікаційній перспективі на нас може очікувати дезорієнтаційна (у ціннісному плані) *fata morgana* смислових координат; адже, як визнають найбільш проникливі західні автори, нинішня широка розповсюдженість та впливовість деконструктивістського філософування на Заході є свідченням про втрату значною частиною мислячої спільноти «здатності до ціннісного світобачення» [5, р. 417].

І ще одна обставина, на яку, на жаль, не так вже й часто звертають увагу. Справа у тім, що інтенсивність пошуків ідентичності є оборотною стороною рівня її достатності. Отже, необхідні спеціальні дослідження, які були б спрямовані не тільки на саму ідентичність, а на характер та зміст її рефлексивного відтворення у самосвідомості *сучасної* української культури. Але для того, щоб такі дослідження мали реальний та об'єктивний результат, наші філософи повинні проявити особливу (на жаль, замало поки розвинену) здатність: *рефлексивну критичну волю*. Адже ціннісна шкала ідентичності «проградує йована» якщо не абсолютними, то принаймні загальнозначущими (з філософської точки зору – трансцендентально-антропологічними) константами; «безумовність трансцендентальних актів» – ось що стоїть за номінацією «цінність» [3, с. 19]. «Цінності позначають ті універсальні ситуації, яких нам не обійти (*не-обхідні*), не уникнути, в яких нами вирішується доля нашого буття, «бути чи не бути» і як нам бути» [там само].

Вдивимося пильніше – з точки зору наявності там ідентифікаційних «стандартів» – у європейську світоглядну перспективу. Задамося питанням: чи присутня у самосвідомості сучасного європейського людства хоча б можливість саме тих світоглядно-знакових визначень, якими має бути репрезентоване конституїтивне підґрунтя «безумовності трансцендентальних актів»?

На перший погляд, «позитивних», тобто таких, що мають бути живлючим джерелом креативної мислительної енергетики, визначень, на сучасному Заході марно шукати. На користь цієї тези свідчать результати інтелектуальної деконструктивної практики постструктуралізму, що інтенсивно збуджував потужні дисипативні емоційні та когнітивні зрушення у самосвідомості культури; посилюючи дію факторів можливої «антропологічної кризи» та збільшуючи рівень культуросоціогенної ентропії, така практика сприяла та продовжує сприяти падінню енергетичного (інтенціонально-установчого) діяльно-креативного потенціалу процесів самоорганізації та впорядкування у системі світоглядно-мотиваційної динаміки.

Інтелектуальну «моду» поточних десятиліть на постструктуралізм можна, зокрема, пояснити так: останній догоджує деяким «ментальним» потребам епохи, серед яких чи не найголовніше місце належить невгамовній архетипічно-інфантильній потребі у *gpi*. Звідки виникає така потреба? – Інфантильність надає визволення від відповідальності, від будь-якої аксіології; інфантильність нейтралізує те, що можна назвати «когнітивною совістю»: адже «постмодерний» суб'єкт є нездатним до трансцендентальної рефлексії; оскільки він аніяк не обтяжений метафізичними проблемами, остільки його не «зачіпляє» і відповідальність за склад смислотворчої праці.

Ігровий, перфоменсний характер постмодерної культури давно вже визнається самими західними інтелектуалами; найзавзятіше його обстоюють «наближені» до «деконструктивних кіл», тобто ті, хто брав і бере безпосередню участь у «демонтажі» системи універсальних, або загальноновизнаних (ціннісних) культурно-онтологічних визначень («знакових констант»). Сучасний світ, кажуть вони – це «суспільство вистави» («спектаклю»), галасовитий та невгамовний «діснейленд». Як вважають деякі «сценаристи» та «постановники» хеппенінгу, зокрема один з апостолів перфоменсу, Пітер Грінеуей, за «діснейлендизацію» дійсності відповідають технічний прогрес і «марочність» сучасної культури, яка, набувши характеру всеохоплюючого шоу, «грає тінями та ілюзією, сполучає різноманітні засоби вираження» [2, с. 112].

Як добре відомо, «барочний» устрій культурного середовища та відповідний характер «улаштування» самосвідомості для українського етносу є органічним, «свійським», причому не тільки у плані самоідентифікації, але й в плані ідентифікації «компаративної», адже існує «лінія світоглядної «співзвучності» української і європейської світоглядної парадигми у кордоцентричному «вимірі»» [1, с. 329]; це є лінія «барокової свідомості», що виявляє себе і в Західній Європі і в Україні як своєрідна опозиція деяким негативним моментам ренесансної свідомості (універсалістські претензії раціоналізму; «титанізм», як специфічна форма морального релятивізму та ін.) [1, с. 329].

Чи можна *зараз* цю «співзвучність» використовувати у якості комунікативно-ідентифікаційного каналу Сходу і Заходу? – Відповідь має бути негативною. Адже демонстративно іронічний, релятивний, позаціннісний контекст ігрового тлумачення культури постструктуралістами свідчить про інтелектуальну «зверхність» до тієї дійсності, яку вони «реконструювали»; очевидно, вони розуміють, що є різниця поміж символічними та реалістичними визначеннями світоглядних засад культури. Занурюючись у гру, виставу, барочну плінність як у *реальність*, свідомість виказує анахронічно-інфантильні нахили; але добре відомо, чим у такому разі індукується прагнення до інфантильних ментальних реплікацій: бажан-

ням повернутися у блаженний стан необізнаності, аби розчинитися у середовищі невігласів; у цьому стані усі побоювання, турботи, інші прояви екзистенційних напруг витіснені і не зачіплюють необтяжену совістю свідомість.

Звісно, таке прагнення є само по собі результатом усвідомлення (чи безсвідомого переживання) реальності існування цих напружень. Але його культурно-онтологічним виявом стає рефлексивна регресія (можна сказати: декаданс *ratio*), аксіологічний та семантико-прагматичний редукціонізм (коли від семіотики залишається «чистий» синтаксис, логіка без значень та смислів). Відомо, що у ході та результаті історичних подій ХХ ст. здійснилося обвалення багатьох сталих смислів та цінностей, на які спиралася західна культура. Саме звідси і випливає мотиваційна (антропологічно виправдана) схильність до того, щоб: 1) утекти у світ безвідповідальності, конвенціоналізму, конформізму; 2) відгукнутися на спокусу «пограти» зі структурами, адже елементи здаються нічим не скріпленими; 3) відмовитися від розуміння *раціональності як цінності*.

Втім, культурна реальність *як така* є одночасно і складнішою, і простішою у порівнянні із тим, якою вона постає у концептуальних версіях «высоколобых» інтелектуалів. Найбільш важливою тут уявляється та культурно-антропологічна обставина, що європейська людина (ще з античних часів!) *звикла* ідентифікуватися у визначеннях автономного існування, особистісної незалежності, індивідуальної свободи, звикла до умов дезорганізованого, децентралізованого, нестійкого буття; більш того, такі умови є для неї найорганічнішими, їй невідомі ідентифікаційні критерії «соборної» (тобто безвідповідальної) самовизначеності; центр (індивідуальність) – усюди, периферія (навколишність) – ніде: саме у такій семіотичній топології закріплена європейська ідентичність.

Слід також згадати, що і в культурно-онтологічному плані європейське людство утворене як визначально багатомірне, поліморфне середовище. «Європейська система, – каже М. В. Попович, – утворює складний соціально-культурний простір, в якому різні виміри не зводяться один до одного. Це ... забезпечує культурі європейського Старого світу та всім її дочірнім розгалуженням таку дивовижну стійкість. На відміну від тисячолітніх соціально-політичних структур, яких історія людства знала не так мало, Європа як цивілізація тримається не консерватизмом, а здатністю до постійної зміни, що коріниться у її багатомірності» [4, с. 261].

Так чи інакше, вищеназвані «західні» культурно-антропологічні та культурно-онтологічні «якості» свідчать про наявність у європейської людини стійкого імунітету відносно будь-якої соціогенної «дисипації» та ідеологічної (у смислі тоталітарного тиску збоку перетворених форм свідомості) «деконструкції». Ці якості дозволяють їй шубовстати у самий відчайдушний декаданс, поринати у найстримкішу подійну плінність, обирати будь-яку роль у здійснюваній «виставі», не полишаючи при цьому європейського «грунту», тобто зберігаючи свою культурно-антропологічну («ціннісну») ідентичність та культурно-онтологічну («західну») «автохтонність». До того ж цей імунітет всебічно підтримується вельми цінною обдарованістю західної людини, а саме – її здатністю і волею до проникливої та прискіпливої самокритики; у ХХ столітті усі вади та хиби західної культури та її антропологічної складової були безкомпромісно «виведені на чисту воду», і у цій справі велика частка питомої ваги належить тим, у чий діяльності епоха здійснює свою рефлексивну працю, тобто європейським філософам. Немає особливої потреби доводити, що вміння дивитися правді у очі відкриває необмежені можливості до стійкої свідомої самоідентифікації в (це найголовніше) *аутентичних визначеннях*.

Українська самосвідомість такого імунітету не має – ані в плані архетипічної вкоріненості, ані в плані наявності якогось символічного «щеплення», яке мало б відбутися у ході здійснення історичної долі етносу. Навпаки, у цьому ході архітектоніка устрою ціннісно-мотиваційних установчих засад українців зна-

ходила під дією тривалої та інтенсивної «обробки» збоку унітарно-соборної (антиособистісної, тобто такої, що виховує інфантильні, безвідповідальні, патерналістсько-сервілістські схильності) нормативно-регулятивної системи семіотичних пріоритетів: спочатку збоку православ'я, потім – збоку радянського комунізму. Натомість слід визнати і інше: архетипічна (улаштована у екзистенціально-кордоцентричній системі знакових визначень) основа української самосвідомості в загальних рисах збереглася у одвічній чистоті. Але якщо ця основа досить успішно витримує тиск збоку мотиваційних посувань унітаристсько-тоталітаристського кшталту, то значно важче їй вдається здійснювати опір по відношенню до спокусливих загравань зі сторони анархічно-індивідуалістичного – некритичного та нерелексивного – світоглядного потягу.

Таким чином, якщо визнати, що мультиплікативний – багатобарвний та метушливо-миготливий – устрій сучасного «перфоменсного» суспільства аж ніяк не корелюється із тими знаковими визначеннями «барочної свідомості», які відповідають екзистенціально-кордоцентричній, втіленій у пластичних, протестійких, рельєфно окреслених формах, символіці українського світогляду, а також виходячи із переконання про те, що деконструктивістська «ідеологія» та міфологія може відігравати у ньому (світогляді) лише ерозійну, дисипативну роль, сприяти розсіянню креативної розумової енергії та розслабленню аксіологічної волі до цілого, – слід (ще раз) констатувати неаутентичність (принаймні для *теперішньої* України) ідентифікаційних критеріїв західного постмодерну.

Треба тепер зауважити, що коли мова йде про креативну спрямованість розуму та ціннісну обтяженість волі, то слід згадати про ту культурну форму, де органічно сполучаються трансцендентально-релексивні (раціонально-творчі) та аксіологічні артефакти самосвідомості культури, а саме – традиційну «стару добру» метафізику, цей неусувний, не підлеглий ніяким спробам подолання (що їх, до речі, було чимало), дивний витвір європейського духу. Релексія вільного розуму та ціннісне прагнення до цілісності з'єдналися у метафізиці і утворили стійке світоуявлення, смисловими константами якого є визначення *антроподицеї*. Відкриваючи «людський» зміст дійсності, європейська метафізика пройшла шлях від споглядалної натурфілософії освіченого еллінсько-римського язичества через теологічні метаморфози християнської свідомості свободи, далі – через трансцендентальну аналітику, найвище втілення просвітницького духу, – до трансцендентальної антропології, яка не тільки визначає та окреслює можливості людського досвіду та розуму, але й сприяє їх неухильному розширенню; крок за кроком на цьому шляху метафізика відкривала нові горизонти універсального світорозуміння.

Згадаємо також і те, що національна самосвідомість українців має «власні» європейські стандарти самовизначення по цій – метафізичній – шкалі ідентифікаційних критеріїв. Ці «стандарти» втілені у величних постатях – особах Г. С. Сковороди і П. Д. Юркевича. У них обох органічно сполучаються заряджена космічною енергією еллінська воля до умогляду, світоносна антроподицейна сила євангельської креативної символіки, що надихає мислення біофільним бажанням цілого, і, нарешті, відшліфована Ренесансом, Реформацією та Просвітництвом динамічна, відкрита для смислового загальнолюдського «конвертування», здатність раціонально-конструктивного відношення до дійсності.

Висновки.

Неупереджено слід визнати, українська самосвідомість як самосвідомість європейська має рельєфно визначені, ґрунтовні, аутентичні ідентифікаційні критерії. Але якщо вимірювати ці критерії, користуючись культурно-кваліфікаційними нормативами сучасного Заходу, слід, очевидно, орієнтуватися на ті із них, у яких виявляється прагнення нинішніх європейців протистояти несамовитому тиску деконструктивістської навали.

Така орієнтація може принести плідні результати, у тому числі і у галузі філософії; адже зараз на Заході відбувається справжній ренесанс метафізики, антропології, етики, тобто таких дисциплінарних галузей філософської думки, у яких відбивається праця конструктивно-творчої, інтегративної, свідомо-цілеспрямованої, дійсно вільної, тобто відповідальної, наділеної здатністю автономного просування до «безумовності трансцендентальних актів», свідомості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бичко І. В. Ментальна співзвучність української та європейської філо-софських традицій: «кордоцентричні мотиви» / І. В. Бичко // Київські обрії. Історико-філософські нариси. – К., 1997.
2. Гринеуэй П. Контракт рисовальщика / П. Гринеуэй // Киносценарии. – М., – 1995. – №№ 3–4.
3. Лой А. М. Онтологічні підвалини філософсько-антропологічної концепції Олександра Кульчицького / А. М. Лой // Філософсько-антропологічні читання. – К., – 1996. – Вип. 2.
4. Попович М. В. Рациональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К., – 1997.
5. Kane R. The Ends of Metaphysics / R. Kane // International Philosophical Quarterly. – 1993. – V. XXXIII. – №4.

REFERENCES:

1. Bychko I. V. Mentalna spivzvuchnist ukrainiskoi ta yevropeiskoi filosofskykh tradytsii: «kordotsentrychni motyvy» [Mental consonance Ukrainian and European philosophical traditions: «Cordos-centric motives»] // Kyivski obrii. Istoryko-filosofski narisy. K., 1997.
2. Grineuey P. Kontrakt risoval'shchika [Draughtsman's Contract] // Kinostenarii. – M., –1995. – №№ 3–4.
3. Loi A. M. Ontolohichni pidvalyny filosofsko-antropolohichnoi kontseptsii Oleksandra Kulchytskoho [Ontological foundations of philosophical and anthropological concept Alexander Kulchytsky] // Filosofsko-antropolohichni chytannia. – K., – 1996. – Vyp. 2.
4. Popovych M. V. Ratsionalnist i vymiry liudskoho buttia [Rationality and measurement of human existence]. – K., 1997.
5. Kane R. The Ends of Metaphysics // International Philosophical Quarterly. – 1993. – V. XXXIII. – №4.

Пронякин В. И., доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: vladimir-pronyakin@rambler.ru

Идентификационные факторы отечественного самосознания в пост-модернистской культурно-коммуникативной оппозиции «Восток-Запад».

Аннотация. Рассмотрены социокультурные и мировоззренческие факторы, которыми определяются поиски национального самосознания в условиях постмодерна. Анализ тематизирован бинарной – восточно-западной – оппозицией ведущих идентификационных ориентиров.

Ключевые слова: самосознание, мировоззренческая идентичность, национальная идентичность, деконструктивизм, ценностное мировидение, барочное сознание.

Pronyakin V., doctor of philosophical sciences, full professor of the Department of philosophy Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: vladimir-pronyakin@rambler.ru

Identity Factors of National Self-Consciousness in A Post-Modern Culture-Communicative Opposition “East – West”.

Abstract. Considered sociocultural and ideological principles that defined their identity quest of national consciousness in terms of postmodernism. Analysis tematyzo-tures binary - East-West - the leading opposition identification guidelines.

Keywords: identity, worldview identity, national identity, deconstruction, value outlook, baroque consciousness.